

TÖREDÉKEK A TÖRÖK OKTATÁS 19-20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

SIMON P. PIROSKA

MAGYARÁZAT

2012 tavaszán szemtanúja voltam Törökországban az új oktatási törvény elfogadását követő erőteljes tiltakozásnak, tüntetéseknek, a televíziós csatornákon pedig követtem az azzal kapcsolatos vitákat. 2012 szeptemberében pedig figyeltem a törvény életbelépését követő társadalmi reakciókat. Akkor, tavasszal határoztam el, megkíséreltem bemutatni a török oktatás történetét. Abogy gyűltek a könyvek, olvastam a halmokban álló írásokat, beszélgettem, azonnal tapasztaltam azt, amit addig is tudtam és széles körben érzékeltem/érzekelek: a negatív történelmi emlékezet, mint annyi területen, e téren is eltorzítja a Törökországgal kapcsolatos ismereteinket.

E rövid munkában, pontosabban az érdeklődés felkeltésének szándékával írt dolgozatban, a 19. század második felétől mozaikosan villantok fel eseményeket, fordulópontokat a török – elsősorban az alapfokú – oktatás históriájából. Jobb címet ezért nem adhattam.

Egy adat: 2012-ben 18 millió diák kezdte meg a tanévet Törökországban.

RÖVID TÖRTÉNELMI BEVEZETŐ

Amikor 1923-ban a svájci Lausanne-ban aláírták a Törökország függetlenségét szavatoló békeokmányt, az ország a legszörnyűbb pusztítás képét mutatta. Ezt megelőzően a törökök hosszú éveken át szinte folyamatosan hadban álltak. Hatalmas embervesztéseket szenvedtek a 19. század második felében az orosz-török konfliktusokban, a Balkánon zajló háborúkban, az első világháborúban, majd a függetlenségi háború frontjain. Egész vidékek néptelenedtek el. A megmaradt lakosság mély nyomorba süllyedt. Ekkora pusztítást és romlást, ekkora embervesztéséget mindaddig alig ismert az újkori történelem. A hanyatlás és a pusztulás mértékét fokozta az esztelen rombolás, a lakosság mozgása (öldöklések, deportálások, el- és bevándorlások, lakosságcserek), az éhínség, a járványok (kolera, tífusz). A köztársaság kikiáltásának évében Törökország lakóinak száma tízmillió körül volt. (Ma 75 millió körül van.)

A demográfiai és területi változások eredményeképpen Törökországban tkp. csak két nagy nyelvi csoport maradt: a törökök és a kurdok. (Jelenleg kisebb nyelvi közösségeket alkotnak az azeriek, a cserkeszek, a zazák, a lázok, az örmények, a görögök, a grúzok, a szírek, az arabok.) Továbbá érzékenyen érintette az ország gaz-

dasági és kulturális életét, hogy a változások következtében a szakemberek száma a nullához közelített. Az értelmiség színe-java már 1915-ben Çanakkele városánál el-esett.

1923-ban Törökország szabad és független állam lett. Vezetői 1923. október 29-én kikiáltották a köztársaságot. Azonban odáig igen hosszú, sikerekkel és kudarcokkal teletűzdelt út vezetett. (Jelen esetben természetesen nem ismertetem azt a folyamatot, hogyan lett Nagy Szulejmán birodalmából Európa „gyógyíthatatlan betege”)

A 19. században az oszmán keresztények révén (akik kezében volt a kereskedelem, így akadálytalanul érintkezettek a fejlettebb, jobbára keresztény országokkal), megjelentek a nacionalizmus eszméi. Így ők belülről kezdték ki, míg az európai nagyhatalmak és Oroszország kívülről fenyegették és bomlasztották a birodalmat.

A szultánok és nagyvezírek viszonylag korán felismerték a reformok szükségességét. Sokan bíztak abban, hogy kialakulhat egy Európa számára is elfogadható társadalmi rendszer, és akkor Törökország nem lesz olyan kiszolgáltatott, s nem lesz olyan ellenséges és idegen a Nyugat szemében. 1876-ban kihirdették a liberális Mithat pasa által kidolgozott alkotmányt. A török történetírásban I. alkotmányos korszakként számon tartott rövid időszakot a harminc esztendeig tartó önkényuralmi időszak követte (1878-1908), majd azt a II. alkotmányos korszak (1908-1918).

Az önkényuralom ideje békét és látszólagos stabilitást hozott. A nyugati világot jól ismerő muszlimok azonban egyre erőteljesebben követelték a mélyreható reformokat. Eszméik forrását leginkább Franciaországban lelték meg, főleg a közös nyelvvel és a közös kultúrával egybeforrasztott nemzetállam lebegett a szemük előtt.

A fennálló rend elleni első valódi lázadók a liberális alkotmányt szorgalmazó ifjúoszmánok voltak, akik valamiféle soknemzetiségű oszmán hazafiságot pártoltak. Őket felváltották az egymással is viszálykodó ifjútörökök, akik eljutottak a muzulmán, s végül a török nacionalizmusig. Az ifjútörök-mozgalom egyik szárnya a nemzeti kisebbségekkel való megbékélést és a birodalom föderatív állammá való átalakítását hirdette, míg a másik erős török nacionalizmust tartott elengedhetetlennek. A viszály során egy harmadik irányzat kerekedett felül, amely a birodalom eltörökösítésében látta a megoldást. Ez azonban súlyos következményekkel járt, hiszen nem csak a keresztényeket taszította, hanem a nem török muzulmánokat is szembeállította a politikai vezetéssel.

Az I. világháborúban aztán elérkezett a birodalom vége. A győztesek kedvük szerint osztozkodtak az országon. S ott volt a sürgősen megválaszolandó kérdés: mi lesz a maradék Törökországgal? Megmarad vagy eltűnik? (Ott lebegett az a nem alaptalan félelem, hogy a maradék Törökországot feldarabolják maguk között az angolok, a franciák, az olaszok, a görögök, az örmények és a kurdok.) Erre a kérdésre adott igen gyors és határozott választ egy egykori ifjútörök oszmán katonatiszt, Kemal Atatürk, aki Törökország első köztársasági elnöke lett.¹

A 19. SZÁZADI TÖRÖK OKTATÁSRÓL

Törökország nagy barátja, Erődi Béla (1846-1936) 1870. december 18-án a Vasárnapi Ujságban tette közzé a török oktatásról szóló igen színes, a tudományos ismeretterjesztés szándékával megfogalmazott terjedelmes írását.²

„Ama szívósság, mellyel a törökök állami és magánéletükkel az európai polgárosodással szemben saját intézményeikhez csökönnyösen ragaszkodnak, semmi téren nem oly észrevehető s nem oly mereven áll a régi mellett, mint nevelés- és tanügyekben” – kezdte írását Erődi, majd így folytatta: *„Ha más téren érezték és el is fogadták az európaiaknak némi tekintetben jogosult követelményeit; a nevelés- és tanügyben mai napon is azon a fokon állnak, melyen századok előtt állottak. Elszigeteltségük e tekintetben nembogy legalább saját régi rendszerük tökélyesebbülését vonta volna maga után, de még a régi szervezet is hanyatlásnak indult, s napjainkban a török nemzet általános szempontból tekintve nem nyer olyan kiképzést, mint a minőt egy európai nemzet állása követel.”*

Nos, ezzel Erődi nem azt akarta mondani, hogy a törökök nem lettek volna képesek magasabb szellemi tevékenységre, hanem a vallási és társadalmi intézmények bénító erejére utalt. *„Találtam köztük olyan felvilágosult férfiakat, akik, ha a mi viszonyaink és köreinkben nőttek volna föl, világbíruékké lettek volna; de hazájukban a megsemmisült tehetségek óceánjában veszttek el. Fuad, Ali, Safvot, Edbem, Kiamil pasák európai bíru diplomáták, jóllehet saját mostoha viszonyaik közt nőttek fel: csak kivételek s nem az intézmények jósága, hanem azon igazság mellett bizonyítanak, hogy a lángészt a körülmények kedvezőtlenlége sem bomályosíthatja el.”*

Milyen is volt ez az oktatási rendszer Erődi szemével nézve?

Az 1860-as évek végén a török oktatási rendszernek szinte csak árnyoldalai voltak, sőt, a létező rendszer kifejezetten az oktatás- és nevelésügy kárára volt. A bajok legnagyobb forrását Erődi a tudományok elszigeteltségében (azaz, nagyon kevesen értek hozzá), de leginkább a tudományok népszerűtlenségében látta. A népszerűtlenség (és az elszigeteltség) oka egyrészt az arab írás nehézségében, másrészt a tanítási rendszerben rejlett. Aztán volt még egy másik baj, nevezetesen a tudományok összekeveredése – írja Erődi. Törökországban a tudományok még nem szakosodtak, hanem a bírók, a papok, az ügyvédek stb. ugyanazt az egy iskolát voltak kötelesek végezni, s ez a jelöltek számára több mint 25 esztendőnyi tanulást jelentett. Ugyan tettek kísérletet a szaktudományok szétválasztására, vagy legalább valamiféle határvonalat megvonni a különféle tudományok között, de ez csak annyiban történt meg, hogy a hadtudományt és az orvostudományt kivették a nagy közösből, és külön kezelték. A többi tudományterülethez nem nyúltak, de nem is lehetett hozzányúlni, mert annak akadálya volt az állam és az egyház szoros összefonódása.

A gyermekek hatéves korban mentek iskolába, ahol egy tanító keze alá kerültek. Ez a tanító órákon át olvasással kínozza a szegény gyermeket, és ezt olyan módon

tette, hogy egy szót akár hússzor is elmondattott velük, míg azt könyv nélkül meg nem tanulták. Így az írás alakjáról felismerték a szavakat anélkül, hogy tudták volna, milyen betűkből is áll össze a szó, vagy miért kell úgy olvasni, és mért nem másképp. Az olvasástanítással így telt el 5-6 esztendő, s a gyermek nem tanult meg helyesen olvasni.

Az írástanításnak hasonló rendszere volt. A gyermekek kaptak egy tiszta papírt, egy nádtollat és egy mintát, amelyet annyszor kell lemásolniuk, míg az írásképüket tökéletesnek nem nyilvánították. Ebből azonban a szó értelmét nem tanulták meg. Az írástanulás is felölelt vagy 7-8 évet. Ahhoz, hogy valaki a szépíró nevet kiérdemlje, ami a törökök társadalmában nagy kitüntetésnek számított, ahhoz legalább 20 évnyi gyakorlásra volt szükség.

A szépírás a törököknél olyan rangban állt, mint Európában a festészet. A szépírás bámulatra méltó példányaival lehet találkozni a korabeli a török munkákban. Hosszú kéziratokban elejétől végig minden betű hajszálpontosságú. A 19. század végén még divatban voltak a kézírással készült könyvek. Napjainkban a szépírás művészete reneszánszát éli.

Annak ellenére, hogy roppant kitartásra és sok időre volt szükség a szép kézírás elsajátítására, viszonylag igen nagy számban dolgoztak szépírók. Ők bazárookban vagy saját üzletükben reggeltől estig csak az írással foglalkoztak. Az elkészült munkákat aztán kiállították, s a közönség ugyanúgy gyönyörködött bennük, mint egy műalkotásban, miközben talán próbálták kibetűzni a leírt szövegek értelmét. Ugyanis, ha valaki a nyomtatott betűket el is tudta olvasni, abból még nem következett, hogy a kézírást is ismerte. Ehhez külön tanulmány kellett (volna), és tekintettel az akkor használatos többféle írásfajtára, igen hosszú tanulmányi időre volt (lett volna) szükség, hogy valaki mindegyik-féle írást elolvashassa.

Nagyon sajátos volt az a mód, ahogy a törökök akkoriban írtak. Nem ültek asztalhoz, még a hivatalokban sem, hanem térdükön vagy bal tenyerükön végezték a műveletet. Lekuporodtak a jobb térdükre, bal térdükre támasztották bal könyöküket, és úgy végezték az írást.

A török iskolákban a gyermekeknek az olvasáson és az íráson kívül a Koránt is tanították olvasni, és pedig énekelve, pontosabban, recitálva.

Ha a gyermekek elérték tizenkettedik életévüket, életpályájuk elágazott. A tehetséges fiatalok Isztambulba, a galata-szeráji líceumba mehettek. Ez az iskola elsősorban a külügyminisztérium számára képezett hivatalnokokat. Ebben az intézményben jobbra francia származású tanárok oktattak európai tanrend szerint. Akik viszont más pályára akartak lépni, azok középtanodákban folytatták tanulmányukat. A 19. század második felében ilyen típusú iskolák még kevés számban működtek Törökországban. A középtanodákban a török, arab és perzsa nyelven kívül történelmet, költészetet, számtant, mértant, bölcsészetet (filozófiát) és vallástudományt oktattak. A tanulmányi idő 6 év volt. A katonai, orvosi és tengerészeti iskolákba csak

középtanodát végzett fiatalokat vettek fel, s innen kerültek ki a különféle alsóbbrendű hivatalnokok is.

Akik azonban magasabb állami hivatalokra, papi, bírói vagy jogtudósi (ulema) méltóságra törekedtek, azok a medreszékbe iratkoztak be. Ott valamennyi tanuló államsegélyben részesült. A birodalom minden jelentősebb városának imaháza mellett egy vagy több medresze működött. A tanulók, akik egy részét szoftáknak (perzsa szóból szukhte: tudomány tűzétől megperzselt, a tudományért égő) nevezték, külön, vagy közös előadásokon képezték magukat. A török medreszék ekkorra már szinte kizárólag a vallás- és jogtudomány művelésével foglalkoztak.

A medreszében tíz évig tartott az oktatás, s az egyes tanévek főbb tárgyaikról kapták az elnevezésüket.

Ennek alapján az első év a nyelvtan, a második a mondattan, a harmadik az a gondolkodástan, a negyedik az erkölcsstan, az ötödik az allegóriai tudomány vagy szónoklat, a hatodik a vallástudomány, a hetedik a bölcsészet, a nyolcadik a jogtudomány, a kilencedik a Korán és a szunna fejtegetése, a tizedik pedig a Próféta szóbeli törvényei nevet viselte.

E tíz évfolyam végeztével lehetett aztán bíróként (kadi), előimádkozóként (imám) működni, vagy a pénteki imát vezetni (ez a hatip feladata) a dzsámiban. Őket nevezték ulemáknak (tudós). Minden ulema fehér turbánt hordott. A fehér turbán viselése általában az olvasni és írni tudó személyek kiváltsága volt.

Aki még feljebb akart emelkedni, annak még további hét évig jogtudományi és teológiai tanulmányokkal kellett foglalkoznia, hogy elnyerhesse a tanári (müderri) méltóságot. A tanárokat rendkívüli módon megbecsülték Keleten, mert ott a tanárok egy személyben papok és jogászok is voltak. A tisztségek legmagasabbika, illetőleg az ulemák feje a sejk (öreg), a minden rendbeli sejkek és főurak legvégső fóruma a sejhüliszlám vagyis a konstantinápolyi főmufti, aki egyben az Oszmán Birodalom főmuftija is volt. A sejhüliszlám még polgári és állami ügyekbe is beleavatkozott, sőt, ítélete, véleménye, állásfoglalása az uralkodóra nézve is kötelező volt.

A törökök leginkább a történelmet, a költészetet és a filozófiát művelték. Az iskolákban is mindenekelőtt a költészetre és bölcsészetre fordítottak nagy figyelmet. A török irodalom legnagyobb része is költeményekből állt. Tanulmányaik során is főleg a költészetből vett példákon gyakoroltak a gyerekek. Versekben tanították az ifjút perzsa nyelvre és prozódiaira, az ulemák a fetvát (ítéletet) is versekben mondták el.

Az iskolák tanrendjéből a zene, az ének és a rajz teljességgel hiányzott, ez utóbbi a vallási törvények rendelkezése folytán tilos volt. (Némely magyarázók azzal indokolták Mohammed festészetre és szobrászatra vonatkozó szigorú tilalmát, hogy korábban meglévő bálványimádás újraéledésének akarta elejét venni.)

A lányok az oktatásban kevésbé vettek részt, az európai helyzethez képest a lemaradás égbekiáltó volt. A megszerzett ismereteik is leginkább a családi életre vonatkoztak.

Erődi ismereteit, élményeit az 1860-as évek végén gyűjtötte, amikor is 1868-1870 között Isztambulban és a birodalom európai részén időzött. A Vasárnapi Újság olvasóinak szánt színes ismertetője azonban nem sokáig állta meg a helyét. A változások Törökországot is elérték. Az 1870-es évek közepétől az egymást követő kormányzati időszakokban kialakították reformelképzeléseiket, belőlük azonban csak kevés valósult meg, többségük megvalósítása forráshiány és más kül- és belpolitikai események miatt halasztódott, ill. elmaradt.

AZ I. ALKOTMÁNYOS KORSZAK OKTATÁSPOLITIKÁJA (1876-1878)

Ennek a rövid időszaknak az éveit beárnyékolta az orosz-török háború (1877/78) súlyos veszteségei, valamint a birodalom tragikus pénzügyi helyzete. Az ifjú oszmánok egyre hangosabban követelték a változtatásokat, Az 1876 decemberében kiadott Kanun-i Esasî három bekezdésben foglalkozik az oktatással: kettő a magániskolákkal (oktatási ügyekben mindenki szabadon rendelkezik), egy pedig a kötelező elemi oktatás bevezetésével.

AZ ÖNKÉNYURALOM KORSZAKA (1878-1908)

A harminc esztendő alatt számos, az oktatást érintő intézkedés történt. Többek között sok szakiskola és művészeti iskola nyílt meg. A süketnéma gyermekek is kaptak iskolát (1889). A kisebbségek (görögök, örmények, zsidók) és az „idegenek”, azaz, a külföldieknek (szerbek, bolgárok, oroszok, németek, osztrákok, magyarok, irániak, stb.), valamint a különböző felekezetűeknek (katolikusok, protestánsok) magániskolái (egyesületei) működtek. Ezek az intézmények magától értetődően önfenntartók voltak, ill. a támogatók adományaiból biztosították működésüket. (Isztambulban 1868-ban nyílt meg a német gimnázium.)

A katolikus, a protestáns oktatási intézmények és az amerikai vallási iskola (alapítási éve 1859) nagyon népszerűek voltak a birodalomban. A francia katolikus misszió által fenntartott iskolában (alapítási éve 1867) például háromszáz gyermek tanult. Az amerikai vallási és a különböző felekezeti iskolákba a nyugati világra nyitott muzulmán családok is beírták a gyerekeiket. Ugyanis azokban a török, a perzsa és az arab nyelvek mellett európai nyelveket (angol, francia, német), a hagyományos tananyag mellett testnevelést, történelmet, természettudományos tantárgyakat is tanítottak. Néhány más különböző szintű és típusú oktatási intézmény és könyvtár is megnyílt.

A számos megoldásra váró feladat közül az első helyre az általános és nyilvános közsoktatás bevezetése került. Napirendre vették a középfokú leányoktatás megszervezését is. Ez utóbbi, akárcsak az alapfokú oktatás általánossá tétele, pénzhiány miatt nem valósult meg.

Mennyiségi és minőségi tekintetben valójában nem lehet számottevő változásról

szólni. A működő iskolák, így a kisebbségek és a külföldiek iskolái is, a tanárok, az oktatási-nevelési programok, a tankönyvek, és egyáltalán a könyvek, a sajtó szoros állami ellenőrzés alatt álltak. A fennálló hatalom kemény korlátokat állított.

A szultánátus eltökélten munkálkodott az eszményinek vélt embertípus kialakításán. Elképzelésük szerint a tökéletes ember az oszmán reformokhoz kötődő, mélyen vallásos, engedelmes, a szultánhoz hűséges, nagymunkabírási ember. Az oktatási-nevelési célok, programok, a tankönyvek ezeknek a tulajdonságoknak a kialakítását és megszilárdítását szolgálták. A vallás és erkölcs tanórák száma is, a cél elérését is segítő, emelkedett. Lépéseket tettek a tanárképzés megreformálásáért is. A szervezeti változtatásoknál pedig, szigorúsága és a megkövetelt fegyelem miatt, a német (porosz) rendszer átvételét szorgalmazták.

A kisebbségek, az idegenek, a vallás képviselői, a különböző politikai csoportosulások az oktatás tényleges megreformálását akarták. Oktatási programjaikat saját elképzeléseiknek, világnézetüknek és érdekeiknek megfelelően fogalmazták meg.

A II. ALKOTMÁNYOS KORSZAK OKTATÁSPOLITIKÁJA (1908-1918)

Az időszak oktatástörténeti eseményeit a következőkben lehetne összefoglalni:

A balkáni háborúban elszenvedett veszteségek hatására a gondolkodás és a politikai környezet átalakult, a döntéshozókat a felmerülő súlyos társadalmi gondok sürög-morgogásra késztették. Az oktatás megreformálása körül (is) nagyon sok vita zajlott, nagyon sok nézet ütközött. Viták a következő területeken folytak: 1. Politikai irányzatok és oktatás (oszmán, iszlám, török, Nyugat, szocializmus), 2. Nemzet és kultúra, 3. Elitoktatás-tömegoktatás, 4. Angolszász minta (pragmatizmus), 5. A tanítók világnézete, 6. Leányoktatás, 7. Népoktatás, 8. Szakoktatás, falusi és környezetoktatás, 9. A gyermekek mozgósítása, 10. Egészségnevelés.

Ebben az időszakban az oktatással kapcsolatos változások legtöbbször nem szervezeten, hanem spontán módon mentek végbe.

Török oktatástörténészek a korszak újításaként és fejlődésneként értékelik az óvodák elterjedését. (A máig is létező óvoda, az „ana okulu”, a tényleges iskolai tanulmányokat közvetlenül megelőző évet jelentik, tkp. nulladik évfolyama az általános iskolának.)

Az események pontosabb ismertetéséhez hozzátartozik, hogy már a 19. század utolsó harmadában léteztek ilyen intézmények, ezeket a birodalomban élő egyes kisebbségek és külföldiek hozták létre. Néhány tartományban már az önkényuralmi időszakban is nyíltak magánóvodák, majd 1908 után Isztambulban is megalapították az első ilyen magánintézményt. A balkáni háborúkat követően pedig szélesebb körben elterjedtek, sőt, magánosok mellett az állam is tartott fenn óvodákat.

Az óvodákban fiatal nők, főleg zsidók és örmények oktatták, nevelték az odajáró kisgyermeket. Sőt, a török óvodákban is örmény és zsidó tanítónők dolgoztak,

azokban minden feladatot rájuk bízta. A kicsiknek megtanítandó énekeket és verseket ezek a fiatal nők költötték.

Szükségszerűen megkezdődött az óvónőképzés. Az óvónőket elsősorban izraelita egyesületek révén képezték, illetve Isztambulban a kimondottan e célból induló osztályokban tanították a feladatok ellátására a leányokat. Az óvónőképzőkben is főként zsidó és örmény tanárok oktatták az Európában már korábban elterjedt nevelési elméleteket, módszereket (Pestalozzi, Fröbel, Montessori stb.).

A Török Birodalomban Fröbel módszerét előbb az örmények, majd a bolgárok alkalmazták. 1909-ben Kazim Nami az Osztrák-Magyar Monarchia területére utazott (közelebbi helyszín nincs megjelölve), hogy ismerkedjen a gyermekkertek működésével. Miután visszatért, egy iskolához kapcsolva meg is nyitották az első gyermekkertet. Kazim Nami könyvet is adott Fröbel követői kezébe: a *Gyermekkert kalauz címűt*, amelyet francia nyelvről fordított.³

Az állami óvodák programja 1914-ben jelent meg. (1913-ban jelent meg az alsó fokú oktatásról a törvény.) Az óvodai foglalkozásokon a következő tárgyak szerepeltek: beszélgetés az erkölcsről, életvitel és mozgás, egészségügyi ismeretek, kertgondozás, rajz, anyanyelv, zene és gimnasztika. Ez a program már Maria Montessori nevelési módszerei alapján készült. (Megjegyzem, Montessori pedagógiai-pszichológiai nevelési módszereit 1910 után kezdték megismerni Olaszország határain kívül.)

Az alapfokú oktatásról szóló törvényben az újítás és a fejlesztés szándéka is megmutatkozott. Az oktatási törvény az alábbi tantárgyak oktatását rendelte el: olvasás, írás (arab írás), oszmán török nyelv⁴ (tehát e téren változás még nem történt). Szerepelt még az előírt tantárgyak között a számtan, a geometria, a földrajz (különös tekintettel az Oszmán Birodalom földrajzára), a történelem (főleg az Oszmán Birodalom története), az állampolgári ismeretek, az egészségügy, a honismeret, az erkölcs, valamint gazdasági ismeretek, kézművesség, rajz, testnevelés, színjátékozás, a fiúknak katonai ismeretek, a lányoknak háztartási ismeretek. (A színjátékoknak az erkölcsi nevelésben és a szocializációs folyamatokban szántak szerepet.)

A közép- és felsőfokú oktatás területén nagy előrelépés figyelhető meg. Sorra nyíltak a fiú- és lánygimnáziumok, a különböző szakiskolák, ahol rendőröket, hivatalnokokat, kereskedőket képezték. Ebben az időszakban új főiskolákat alapítottak (különböző szintű iskoláknak tanárképzőket, valamint erdészeti, fogorvosi, geodéziai iskolákat), valamint Isztambulban fejlesztették (1908) a szerény múltra visszatekintő egyetemet.

A korabeli egyetemeken általában a vallástudományt, az irodalomtudományt, a matematikát, a geológiát, a nyelvészetet művelték. 1908 után a már művelt tudományterületek közé beemelték a jogtudományt, valamint az oktatói állományt is jelentősen bővítették. A török professzorok mellett német és magyar tudósok is oktattak az isztambuli egyetemen, ahol az I. világháború éveiben néprajzi és magyar nyelvi kurzusokat tartottak.⁵

A KÖZTÁRSASÁG KORA (1923-)

A köztársaság intézménye egybeforrt Mustafa Kemal (1881-1938) nevével. A rendkívül radikális elképzeléseket valló, az ifjútörök mozgalommal szakító, sőt azzal szembeforduló, nagy tekintéllyel bíró katonatisztnak sikerült mozgósítania a lakosságot, és sikerült felélesztenie az emberekben a muzulmán szolidaritás érzését.

Mustafa Kemal a sikerrel megvívott függetlenségi háborút (1919-1922) követően keményen leszámolt belső ellenzékével, s nekiláthatott nagyszabású, az egész társadalmat átformáló reformjai megvalósításához. Álljon itt néhány példa: férfiak esetében elrendelte az európai öltözékek viselését (pl. megtiltotta a társadalmi hovatartozást jelző fez viselését), bevezették az Európában használatos naptárt. Olasz mintára új büntetőjogot fogadtak el, svájci mintára pedig szabályozták a családjogot. Elrendelték a családi név használatát. (Mustafa Kemal az Atatürk, „a törökök atyja” családnevet vette fel.) Eltörölték a többnejűséget, lehetővé tették a válást, kötelezővé tették az állami anyakönyvezést. Az egyetemek megnyíltak a nők előtt, így a pályaválasztás szabadsága számukra is lehetővé vált. És sorolhatnám. . .

Az viszont nem állítható, hogy a reformok bevezetését széles körű egyeztetés vagy akár népszavazás előzte volna meg. A reformokkal, a gyorsasággal sem tudott mindenki azonosulni. A régi rendszerhez, a régi világhoz érzelmileg és kulturálisan erősen kötődők nem vettek, nyugodt lélekkel nem is vehettek részt annak teljes szétrombolásában.

AZ OKTATÁSÜGY FELADATAI, SAJÁTÓSÁGAI

A szultán detronizálása, az uralkodóház tagjainak kiutasítása, az egyház hatalomból való kiszorítása – törvénnyel szüntették meg a vallásügyek minisztériumát –, után egy harmadik törvénnyel kivették az iszlám jog- és vallástudósok közössége kezéből az oktatást, és az általuk működtetett iskolákat az oktatási minisztérium hatáskörébe utalták. Ezt követően nem engedték meg, hogy az egyház bármilyen módon beleszóljon az oktatásba. Ennek az egyik nagyon fontos állomása volt a közoktatásról szóló törvény megjelentetése. Az egységes közoktatásról szóló törvény, a Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Eğitimde birliğin sağlanması), akárcsak a fentebb említettek, 1924. március 3-án fogadták el. Így, lehet mondani, tulajdonképpen ellenállás nélkül mehetett végbe a közoktatás államosítása, ill. elkezdődhetett az iskolák alapítása.

Mi jellemezte a korszak oktatásügyét, oktatáspolitikáját? Amellett, hogy a török oktatástörténész, Yahya Akyüz nyomán összefoglalom a legfontosabb jellemzőket, egyúttal némely helyen jelzem Atatürk mindent átölelő, s még máig is érzékelhető hatását.

- Az oktatás, lévén politikai ügy, kiemelt figyelmet kapott.
- A kezdeti időszakban az elinduló politikai, gazdasági, jogi és kulturális reformok sikeres magvalósításához a társadalom írástudatlan tömegeiben tudato-

sítani kellett azt, hogy a tanulás minden korosztály számára elengedhetetlenül fontos, ez is előmozdíthatja társadalmi felemelkedést.

- Atatürk, ő maga *Főtanító* rangban, kezébe krétát vett, fekete tábla előtt népének órákat adott. Az oktatással az alapfoktól a felsőfokig, nagyon sokat foglalkozott. Ebben az időszakban Atatürk a tanárok, a tanítók és a nevelők számára nagyon fontos és meghatározó erkölcsi és eszmei támaszt jelentett.

Főtanító szerepe ma is megmutatkozik. Az iskolákba belépő először az ő szobrával, képeivel találkozunk, emlékszobák/emléksarkok ismertetik/tanítyák életét és munkásságát. A technika segítségével a frissen készült fényképeken jelen van a gyermekek között, együtt kísérletezik velük a kémia órán, ott van a diplomaosztákon, s szűrős tekintetével ott ül a tanári értekezleteken. Atatürktől származik a gyermeknap ötlete is.

- Az 1924-ben elfogadott oktatási törvény nyomán az Oktatási Minisztérium különböző típusú iskolák sorát nyitotta, az alapítványi és a magániskolákat, a medreszéket, az imám-hatip iskolákat pedig bezárták.
- Megteremtették a világi oktatást. A vallásoktatást az egyház és a szülők iskolán kívüli ügyének szánták.
- Az oktatást demokratizálták.
- A nemzeti érzés kialakítása folyamatában nagy hangsúlyt fektettek a történelem és a török nyelv oktatására. (Azonban időről időre ezen a területen szélsőségek is jelentkeztek, pl. nyelvkérdés.)
- Bevezették. latin betűket.
- A nők oktatása fontos szerepet kapott. E téren a fejlődés különösen nagy. A lányok szakképzése nagy erőfeszítést követelt, de társadalmi haszna felmérhető volt.
- Bevezették a koedukált oktatást.
- Atatürk a függetlenségi háború befejezésétől élete végéig a népbe és a jövőbe vetett hitét és bizalmát hangsúlyozta. Szavai mindenkiben erős érzelmeket és nagy lelkesedést alakítottak ki. (*„Az év legszebb hónapja az október, mert Atatürk abban a hónapban kiáltotta ki a köztársaságot és tette fővárossá Ankarát.”* Az idézet 2012-ből, egy egyetemista idegen nyelvi házi feladatából való.) A nagyobb városokban Atatürknek már 1926-tól szobrot emeltek.
- Fontos feladat volt az új embertípus kinevelése. A korszak ideális embere az Atatürkhöz erősen kötődő, laikus, aktív ember. Ő az a „honfitárs”, aki a politikai élet iránt érdeklődik, szabadon gondolkodik, szókimondó, fellép az igazságtalanság ellen, rámutat az igaztalanokra, küzd azok ellen. A „honfitárs” az előző korszakok emberétől erősen különbözött.

1933-ban az elemi iskolák Tanterv és Utasításába útmutatásként bekerült az alábbi, a tanulók számára emlékeztetőül írt szöveg, melyet aztán az iskolákban minden reggel felolvastak a diákoknak: *„Török vagyok, becsületes vagyok, szorgalmas vagyok. Törvényem: a kicsiket védeni, a nagyokat tisztelni, a hazámat, a népemet*

*mindennél jobban szeretni. Célom: kiemelkedni, előrehaladni. Teljes lényemmel török vagyok.*⁶ (Ez a szöveg 1972-ben megváltozott. (L: zárómondat.)

- A falusiak oktatása és a falusi tanítók ügye a kezdetekben háttérbe szorult. Az 1940-es évekig a népoktatásnak fontosságot nem igazán tulajdonítottak. (Pl. 1944-ben az elemi iskoláskorú gyermekek csak a 35%-át írárták be az első osztályokba.⁷
- Szakképzés megteremtése. (Az eltávozott – meghalt, elköltözött, elűzött – görögök, zsidók, örmények óriási űrt hagytak maguk mögött, tkp. az I. világháború előtt közülük, legfőképpen a görögök közül kerültek ki a mesteremberek. A köztársaság kezdeti éveiben gyakorlatilag nem voltak szakképzettek az országban.)
- Az egyetemi oktatás reformja 1933 után. A külföld és a külföldi tudósok szerepe meghatározó a folyamatban. (Az utolsó két ponthoz megjegyzés: a török szakképzés és felsőoktatás helyzetének felmérésére rendszerint külföldi (amerikai, belga, magyar, német, svájci) szakembereket hívtak az országba. Véleményüket, javaslataikat mindenkor szem előtt tartották, figyelembe vették, elfogadták.)

KITÉRŐ

1933 után Musztafa Kemál Atatürk befogadott országába német, majd osztrák és cseh egyeteméről „faji” és politikai okokból elüldözött több száz értelmiségit. E jótéteményével megmentette az odamenekült tudósok, színházi emberek, művészek, tanárok, köztük magyar tudósok, művészek életét. Úgy tűnik, a hasznossági szempontokat figyelembe véve, Atatürk nem feledkezett meg a Korán parancsáról sem: *„Ha egy hitetlen menedékért folyamodik hozzád, nyújts neki menedéket!”*

Az embermentés kezdete egybeesett Atatürknek azzal a tervével, hogy megreformálja az egyetemi oktatást. Az államfő ezért közvetítők útján 1932-ben kapcsolatba lépett egy svájci tudóssal, a genfi Albert Malche pedagógiaprofesszorral, és felkérte, hogy a helyszínen mérje föl a török oktatás állapotát. A Németországban élő Schwartz Fülöp magyar származású patológus eközben már megszervezte az állásukból eltávolított német tudósok szükségközösségét, majd kiutaztatását Törökországba. Schwartz 1933 közepén Isztambulban találkozott a török közoktatásügyi miniszterrel, Reşit Galippal. A megbeszélésen a miniszternek bemutatta a nehéz helyzetbe került honfitársai névjegyzékét. Sokan közülük ekkorra már világhírűek voltak. Schwartznak már az első találkozáson sikerült kijárnia 33 álláshelyet. Ez a szám későbbiekben csak emelkedett, s a későbbi években tucatjával tanítottak külföldiek az isztambuli és az ankarai egyetemeken. Schwartz Fülöp – sok német értelmiségi mellett –, két magyar tudóst közvetített ki Isztambulba: Péterfi Tibor orvosbiológust (1883-1953), a Koppenhágai Egyetem volt tanárát, aki az Isztambuli Egyetem Orvostudományi Kar Szövetteni Tanszékére kapott kinevezést, de már

Ismet Inönü köztársasági elnöktől, aki Atatürkököt követte a köztársasági elnöki poszton, és Schwarz András Bertalan jogtörténészt, a papirologia⁸ tudományának egyik legelismertebb művelőjét. Schwartz a római jog és a polgári jog professzora lett az isztambuli egyetemen. (Schwartz Fülöp 1933-tól 1952-ig élt Törökországban.)

A menekültek között volt Rudolf Nissen német sebészprofesszor is, aki már menekültként, 1938 februárjában érkezett Isztambulból Budapestre, hogy megoperálja Babits Mihályt. (Csak zárójelesen említem meg, Atatürk Albert Einsteint is meghívta Törökországba, Einstein azonban Amerikát választotta.)

Isztambulban talált menedékre Karl Ebert német rendező, intendáns, a török állami opera és balett megalapítója, Eduard Zuckmayer zenész, zenepedagógus, az ankarai zenetanári akadémia létrehozója (ő 1936-tól haláláig, 1972-ig Ankarában élt), Paul Hindemith zeneszerző, zenepedagógus, az ankarai konzervatórium megalapítója. A zeneoktatásban is sok magyar menekült dolgozott.⁹

Az emigráns tudósok és művészek többsége a háború befejezését követően elhagyta az országot, hazatértek, vagy más államokba, főleg Németországba, az Amerikai Egyesült Államokba távoztak.

Törökország megújulásának, valamint ennek a reformnak volt az egyik fejezete a magyar tudósok törökországi jelenléte. Legtöbbjüket Atatürk személyesen hívta meg, hogy segítsék a fiatal török állam kulturális, gazdasági felemelkedését, új alapokra helyezését.

A magyar tudósok éveken keresztül igen nagy jelentőségű, máig ható munkát végeztek. A neveken hosszan sorolhatnám. A világ egyik legnagyobb turkológusa, Kúnos Ignác 1925 és 1926 nyarán az isztambuli és az ankarai egyetem vendégprofesszora volt. 1925-ben ő szervezte meg az isztambuli egyetemen a folklorisztikai képzést. 1935 és 1941 között az ankarai egyetemen oktatott Rásonyi László, ahol vezetője volt a frissen megalapított Hungarológiai Tanszéknek. A neves turkológus működése révén nem csak a politikai és a szellemi elit erősödött, hanem az általa kidolgozott tanmenettel megteremtette a magyar nyelv és irodalom egyetemi oktatásának szakmai alapjait, az intézeti könyvtár létrehozásával pedig biztosította annak infrastrukturális hátterét. Törökországi tevékenységének köszönhetően a hungarológia a turkológia kiegészítő tudományának rangjára emelkedett.¹⁰

Kiváló magyar professzorok oktattak az 1930-as években az ankarai Felső Mezőgazdasági Intézetben. Lóczy Lajos, Wellmann Oszkár és Réthly Antal geológiai, állattenyésztési, illetve meteorológiai órákat adtak. Réthly Antalt úgy tartják számon, mint a török meteorológiai szolgálat megteremtőjét, Wellmann Oszkárt pedig mint a török állattenyésztés megújítóját. Kolbai Károly professzor, a Keszthelyi Gazdasági Akadémia növénytermesztési tanára készítette az első jelentéseket a török kormány számára a legelőkről, illetve a takarmánynövények termesztéséről és nemesítéséről az állattenyésztés szempontjai szerint vizsgálva. (E jelentések után határozták el, hogy egyetemi tanulmányok céljából diákokat küldenek Magyarországra.) Csiki Ferenc, a kiváló lótenyésztő a karacabeyi ménésnél a nóniuszok tenyésztésével

foglalkozott. Az ankarai Atatürk Erdőgazdaság létesítésében is részt vettek magyar szakemberek.¹¹

A Török Köztársaság 1926-tól küldött ösztöndíjas diákokat Magyarországra tanulni. Legtöbbször agrártanulmányokat folytattak valamelyik mezőgazdasági akadémián. Visszatérve vezető posztokra kerültek, s átültették a gyakorlatba a Magyarországon tapasztalt, látott, s tanult módszereket.

AZ ÍRÁSREFORM

Érzékelhető, hogy az egykori török birodalom romjain megszületett köztársaságnak elképzelhetetlenül sok teendője volt a modernizáció terén. A megvalósítandó feladatok közé tartozott a közoktatásügy alapoktól való átszervezése, pontosabban – ekkora már azt lehet mondani –, a semmiből való megteremtése.

Az oktatásügy megreformálásának, tényleges modernizálásának nehézsége elsősorban az írásmódban, a török nyelv szellemiségétől teljesen idegen arab abc-ben rejlett. A nehezen elsajátítandó írásmódnak (is) következménye volt az írástudatlanság nagy száma. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a Korán betűit a vallási hagyomány sokkal makacsabban óvta, védte, mint azt elképzelhetjük.

Az írásreform megvalósítására 1928-ra érett meg a helyzet. Az előkészületek ennél természetesebben jóval korábban elkezdődtek. Több munka, így Melek Çolak, Yahya Ayküz is hivatkozik tanulmányában dr. Kühnére. A német Alfred Kühne 1925-ben érkezett Törökországba a szakképzés tanulmányozására. Feladata végzetével megírta jelentését a Kereskedelmi és Iparügyi Minisztériumnak (1926.) Kühne törökországi működése kapcsán a kutatók még két momentumot emlegetnek szívesen. Az egyik az, hogy Kühne felhívta a figyelmet a tanítók/tanárok „veszélyesen” alacsony fizetésére, a másik pedig, hogy törökországi tartózkodása idején felfigyelt az írás megtanulásának nehézségére. Ennek okán javasolta Atatürknek a latin abc, valamint a magyar és a finn írás tanulmányozását. Nem sokkal később Atatürk hozzá is fogott az ajánlott nyelvek, így a magyar abc tanulmányozásához.

Az írásreform jelentőségét a nyelvészek, történészek a későbbi, főleg évfordulós értékelések során egyöntetűen kiemelkedőnek, sorsfordítóknak tartják (pl. így: Törökország végre kiléphetett a középkorból, és beléphetett a 20. századba). Rásonyi László az újkori történelem *legnagyobb szabású írásreformjaként* értékelte. (Ahhoz hogy megfelelően érteni és értékelni tudjuk a neves turkológus minősítését, visszautalnék Erődi Béla tudósítására.)

A nagyszabású reformról a következőket szükséges tudni: Törökországban a latin abc bevezetésének időpontja 1928. november 12. volt. Azon a napon jelent meg a köztársaság hivatalos lapjában, a *Gazettában* a Nagy Nemzetgyűlés által 1928. november elsején jóváhagyott törvény. Elrendelték az írásreform azonnali végrehajtását az iskolákban, a hivatalos levelezésben és a nyomtatásban.

Némi iróniával azt is lehetne mondani, egy csapásra analfabétává lett a teljes török társadalom, mert a 90%-a nem tudott sehogyan írni és olvasni, az addigi írástudók pedig egyik pillanatról a másikra funkcionális analfabétává váltak, hiszen minden addig leírt, kinyomtatott szöveg: tankönyvek, jogi anyagok, birtoklevelek, stb. a régi írással készültek. Ráadásul az írásreformnak a nyelv megújításával is együtt kellett járnia. A nyelvben meglévő arab és perzsa szavak helyett, ill. az új fogalmakra új szavakat kellett alkotni, esetleg más nyelvekből (a francia dominált) átvenni. 1928. december elsejétől az újságokat, 1929. január elsejétől pedig a könyveket csak latin betűkkel lehet kinyomtatni, továbbá 1929. június elsejétől minden hivatalban az új abc-t kellett alkalmazni.

E merész és forradalmi újításnak a születésnapja valójában 1928. augusztus 9. Azon a napon Mustafa Kemal Atatürk Isztambulban, a Sarayburnu kertjében rögtönzött beszédet mondott, s akkor ismertette (kihirdette) a reformról szóló döntését. A reform előkészítése rendkívül gyorsan és teljes titoktartás mellett történt meg a Dolmabahçe-palotában.¹²

A reform szükségességéről egységes volt az álláspont, leszámítva a régi rend híveit és a legfőbb akadályt jelentő vallási konzervatívokat. Ugyanis az írásmód megváltoztatása egyben a hagyományok, valamint a török kultúrát körülbelül ezer éve tápláló arab és a perzsa nyelv és irodalom elleni támadást is jelentette. Azonban azok, akik akarták a reformot, és azok, akik átvitték a gyakorlatba, a múlttól való elszakadás mellett döntöttek, és egy eszközt láttak benne Törökország modernizációjához, a Nyugathoz való csatlakozásához. És voltak még más számba vehető következményei is a latin abc bevezetésének: megváltozott a viszony a régmúlt idők kultúrájához, és általában a kultúrához. A régi írással készült szövegeket az egyetemeken irodalmi tanzéseiken kezdték oktatni, s ugyanakkor hozzáférhetővé tették azokat az olvasni tudók számára oly módon, hogy a műveket az új írással kinyomtatták. Viszont az írásreformnak az is következménye, eredménye lett, hogy megnőtt az érdeklődés az arab, a perzsa és más keleti nyelvek iránt.

Az „írás forradalma”, mert a kezdeti időkben forradalomként emlegették a folyamatot, az egyik legnagyobb tett, amely mindenekelőtt hatalmas szellemi adósságot törlesztett Törökországban. Egyrészt hozzájárult a lakosság nemzeti érzésének erősítéséhez, hiszen könnyen megtanulhatták (mivel gyorsan elsajátíthatóvá vált) az olvasást és az írást. A régi írás nehézsége ugyanis egyik, s talán legnagyobb akadálya volt a török nemzet kulturális felemelkedésének – tartják sokan. (Azonban nem szabad megfeledkezni a néptömegek művelődéshez való viszonyáról sem. Pl. az ország egyes területein erkölcsstelennek tartották, tartják a lányok iskolába járását. Jelenleg is kb. 7 millió analfabéta van az országban, a többségében nők.)

Az első időkben az ország szinte egy hatalmas iskolává változott. Atatürk maga is városról városra járva népszerűsítette, ő maga is „tanította” az abc-t.

A reformot ellenzők viszont számos akadályt gördítettek a rendelet végrehajtása elé. Úgy gondolták, a lelkesedés majd csillapodik, s akkor visszatérhetnek a régi íráshoz. Azonban a reform sikeres lett. A régi írás háttérbe szorult, az új írás pedig elterjedt,

meghonosodott a társadalomban, s a könnyen, kb. három hónap alatt elsajátítható abc megnyithatta az utat a művelődéshez, a kulturális felemelkedéshez.

A reform sikeréhez az is hozzájárult, hogy az új abc megalkotásánál figyelembe vették a török nyelv hangtani sajátosságait, és azt, hogy az új abc mennyire alkalmazható a nem török hangokra, s az, hogy gyorsan bevezették a hivatalokban és a sajtóban. És ami a legfontosabb, nem engedték meg, még átmenetileg sem, a két írásmód párhuzamos alkalmazását.

AZ OKTATÁSRÓL

Az események 1928 után, az írásreformot követően gyorsultak fel. Folyamatosan növekedett a költségvetésből a közoktatási tárcának juttatott pénzösszeg, és folyamatosan növekedett a frissen felhúzott iskolaépületek száma. Az elemi iskolába beíratott tanulók száma is gyarapodott, a növekedés különösen a lányok esetében feltűnő. A nőket (is) érintő nagy törvények 1925-ben és 1926-ban jelentek meg.

Azonban e sikerek ellenére sem tartották kielégítőnek a helyzetet. Az évszázados lemaradást nem volt egyszerű behozni. Rásonyi a fentebb említett összefoglalójában Reşat Şemsettin Sırer oktatásügyi minisztert idézte, aki az 1947. évi költségvetés parlamenti vitájában a következőket mondta: *„A közoktatás piramisa, amelynek alapja a falusi elemi oktatás. A török nemzet háromnegyed része falun él. ... Törökországnak 40.000 faluja van, ezek közül 7.000-nek van okleveles tanítóval ellátott iskolája, 6.300 falu iskolájában csak ideiglenes oktató (eğitmen) tanít, ... ezekben is okleveles tanítókra van szükség. ...ba minden évben 3.000 tanítót nevelünk, 10 esztendő alatt elláthatjuk a török falvakat. A városi tankötelesek 80%-a van abban a helyzetben, hogy iskolába járjon. Itt a hiányt hamarosan pótolhatjuk, mert a falusi-intézetekben (köy-enstitüleri) végzett növendékek felváltják azokat a ma még falun működő tanítókat, akiket a városi tanítóképzőkben a városi elemi iskolák számára képeztek ki.”* (Rásonyi, 62.o.)

A fentiekből kitűnik, az alapfokú oktatás az 1940-es években nem egyforma feltételek mellett folyt. Kétfajta elemi iskola volt. Az egyikben okleveles, tanítóképzőt végzett tanító tanított, a másikban falusi oktató foglalkozott a 7-12 korú tanköteles gyermekekkel. A falusi iskolákban az elemi oktatás kezdetben 3 osztályos volt, csak 1939-ben vált ötosztályossá.¹³

A program és az óraszám is eltérő volt. A városi iskolások heti 26, a falusiak heti 18 órában tanultak.

A városi tanterv a következő órafelosztás szerint dolgozott:

Első osztályban: 10 török, 5 általános ismeretek, 4 számtan, 4 rajz és kézimunka, 1 ének, 2 testnevelés;

Második osztályban: 7 török, 6 általános ismeretek, 4 számtan, 4 rajz és kézimunka, 2 írás, 1 ének, 2 testnevelés;

Harmadik osztályban: ugyanezeket az órákat tartalmazta az órarend;

Negyedik osztályban: 6 török, 2 földrajz, 2 történelem, 2 állampolgári ismeretek, 3 természetrajz, 4 számtan-mértan, 2 házi ismeretek, 2 rajz-kézimunka, 1-1 szépírás, ének és testnevelés;

Ötödik osztályban: a 4. osztályhoz képest annyit változott, hogy egy órával csökkent az állampolgári ismeretek órák száma, viszont eggyel nőtt a számtan-mértan órák száma.

A falusi iskolákban a következő órabeosztást követték:

Első osztályban: 10 török, 3 általános ismeretek, 4 számtan, 1 rajz;

Második osztályban: 9 török, 3 általános ismeretek, 4 számtan, 1 rajz;

Harmadik osztályban: 8 török, 4 általános ismeretek;

Negyedik és ötödik osztályokban: 5 török, 1 állampolgári ismeretek, 3 számtan-mértan, 2-2 történelem, földrajz, természetismeret, 1-1 rajz, szépírás, házi ismeretek.

„Minden falusinak meg kell tanulnia olvasni, írni, meg kell ismernie a hazáját, a nemzetét, a hitét, a világ földrajzát, az erkölcsöt, szakmát kell nekik adni...”.¹⁴

A falusi intézetek megteremtéséről, bár a gondolat régebbi keletű, 1937-ben határozott Atatürk. A török történetírók úgy tartják, országjárása közben tapasztalta, hogy az értelmiség igen lebecsüli a falusi népességet. Azért, hogy lehetővé tegye a nép felemelkedését, első lépésben létrehozták a falusi oktatókat kiképző intézményeket és a Népházakat. A Népházak elsősorban az általános műveltség emelését, a felnőttképzést szolgálták.

A falusi intézeti hálózat kialakításakor magyar példát tartották szem előtt. A török oktatási minisztérium egy szakembert küldött Magyarországra (smail Hakki Tonguç), aki egy Magyarországon tanuló török diák (Vecdet Erkun) kíséretében három héten át látogatta a falusi iskolákat, szakiskolákat. A tanulmányúton szerzett élményei, tapasztalatai nagyban hozzájárultak a Falusi Intézetek programjának kialakításához.¹⁵ A falusi intézetekkel kapcsolatos törvények 1937-ben és 1940-ben láttak napvilágot.

A falusi intézetek a működésüket csak az 1940-as években kezdték meg. (Ahogy fentebb jeleztem, tulajdonképpen az 1940-es évekig nem igazán foglalkoztak a falusiak oktatásával.) Ezekben az intézetekben végzett tanítók heti 30 órában foglalkoztatták a gyermekeket. A 30 órából az I-III. osztály tantervében 10, a IV-V. osztály tantervében pedig heti 15 óra volt a gyakorlati órák száma. Ezen órák keretében a falusi életben fontos ismeret- és gyakorlatszerzés volt a cél azzal az utasítással, hogy a tanító biztosítson lehetőséget a tanulók egyéni képességeinek kibontakoztatására, fejlesztésére.

A falusi oktatókat azok közül a földművesek közül válogatták ki, akik a katonai szolgálatukat már teljesítették, és volt valamilyen szintű iskolázottságuk. Számukra a tanfolyamokat az arra alkalmasnak tartott gazdaságokban szervezték. Az oktató-

jelöltek 10 fős csoportokba osztották, s egy-egy okleveles tanítót rendeltek melléjük. Délelőttönként elméleti oktatásban részesültek, délutánonként pedig mezőgazdasági és építőmunkákkal, valamint kézművességgel foglalkoztak. A 8-10 hónapig tartó tanfolyam sikeres elvégzése után rendszerint saját falujukba kerültek vissza. Ott aztán írásra, olvasásra, állampolgári és általános ismeretekre oktatták a gyerekeket, esténként pedig a felnőtteket. Ezek a falusi oktatók voltak az úttörői törökországi falvakban a módszeres gazdálkodás meghonosításának. (Az elemi iskolai tanítóképzést és a falusi intézeti tanítóképzést 1954-ben összevonták.)

Az iskolaépületeket a falvak természetesen maguk építették az állam segítségével a közoktatásügyi minisztérium által megállapított tervek szerint. A mezőgazdasági felszerelésről a földművelésügyi minisztérium gondoskodott. Voltak olyan nagyobb falusi iskolák több tanítóval és műhellyel, ahol különböző mesterségekre, kézművességre és gyermekgondozásra oktató tanfolyamokat is szervezhettek, de csak akkor, amikor a mezőgazdasági munkák szüneteltek.

A falusi iskolák közvetlen felügyeletét azok az okleveles főtanítók látták el, akik a legnagyobb sikerrel képezték az oktatókat. Ők általában öt-tíz iskoláért feleltek. Az iskolákat szabályos időközönként látogatták, ellenőrizték az oktatást és az ügyvitelt, és ők gondoskodtak az oktatók továbbképzéséről is.

Ezeknek az iskoláknak a jelentősége felmérhetetlen. Főleg ott volt rájuk nagy szükség, ahol mindentől elzárta, 2-3 ezer méter magas hegyek között bújta meg a falvak, ahol a települések több napi járóföldre feküdtek a legközelebbi várostól. A tanítók tényleg lámpások voltak ezeken az elzárt vidékeken.

Összegezve: A köztársaság első 25 évében az alapfokú képzés területén a következő fontos, meghatározó jelentőségű döntések születtek:

- Az elemi oktatás hat évfolyamosná lett. Az első és a második osztály létszámát 30 főben, a többiét 40 főben határozták meg. (A tankötelezettségre való tekintettel átmenetileg a külföldiek iskoláit is látogathatták.) Kicsi falvakban is nyitottak iskolákat. (1923)
- Az elemi oktatást öt évre csökkentették. Megjelentek az új tankönyvek. (1924)
- A három évfolyamos falusi iskolák öt évfolyamosná váltak. (1939)
- Az általános iskolák programját felülvizsgálták. (1949).

* * *

1949. februárban a hatalmon lévő Köztársasági Néppárt (CHP) mérsékelt szárnyához tartozó Şemsettin Günaltay kormányfő, aki „civilben” muszlim jogtudós volt (ő mondta Atatürk halálakor egy magánjellegű gyászszertartáson s halotti imát¹⁶), engedélyezte, hogy az általános iskolák 4. és 5. osztályában ismét – választható tárgyként heti két órában – bevezessék a hittant. (Nem sokkal később, ugyancsak 1949-ben Ankarában teológiai kart létesítettek. Elődjét még Atatürk idején 1933-ban zárták be „érdeklődés hiányára” hivatkozva. Atatürk a vallást, az egyházat tartotta

a társadalmi felemelkedés egyik nagy akadályának, no meg az is hozzá tartozik az ügyhöz, hogy az új rendszernek kellett új embereket nevelniük, s az új berendezkedéshez pedig nem vallásos emberek kellettek.)

A társadalom vallásos részének 1951-ben további engedményeket tettek. Ekkor már a tragikus sorsú Adnan Menderes (1899-1961) volt a miniszterelnök. Lehetővé tették a vallási irodalom árusítását, továbbá engedélyezték, hogy az műezzin arabul is imára hívhatja a híveket, ill. a műezzinek választhattak az arab és a török nyelv között. (Manapság arab nyelven hívják imára a hívőket.) Továbbá ugyancsak 1951-ben, hét iskolában újra indult az imam-hatip-képzés. (A hatip szó az arab khatib szóból ered, jelentése: az az ember, aki a péntek esti imát, a khutbat celebrálja.) Ezek a szakközépiskolák képezték az államilag alkalmazott imámokat. (1970-ben 72, 1980-ban 334, 1996-ban már 464 volt ezen oktatási intézmények száma.) Hasonlóan más középiskolákhoz, szakiskolákhoz ezek tanrendjében is szerepeltek az oktatás túlnyomó részét kitevő vallásos tárgyak mellett művészeti és tudományos tantárgyak. Eredetileg az ott végzett diákok bármelyik török egyetem bármely fakultására mehettek.

1951-ben elfogadták azt a törvényt, amelyben bűncselekménynek nyilvánította Atatürk emlékének megsértését. (Ez nagymértékben akadályozza a tisztánlátást.) Megjegyzem, már 1934-től, tehát még Atatürk életében, az iskolákban és egyetemeken kötelező tantárgyként oktatták A török forradalom története című tantárgyat, amelynek központjába Atatürk alakját állították.¹⁷ Jelenleg is vásárolható bármely korosztály számára ilyen vagy hasonló tartalmú olvasókönyv. A legkisebbeknek verses formában mondja el a köztársaság történetét. A nagyobbakban, de főképpen még az általános iskolás korúakban az érzelmekre erősen ható forrásszemelvények, visszaemlékezések, fényképek teszik szorosabbá Atatürk személyéhez az érzelmi kötődést, ill. mondják el a köztársaság történetéről a fontosnak tartott ismereteket.

1953-ban ismét napirendre került az óvodák és az alapfokú oktatás problémája. A további esztendőben, hol önmagában, hol más képzésekkel összefüggésben a törvényeket időközönként átnézték, felülvizsgálták, ha szükségét látták, a szabályokon, a tanterveken igazítottak. (Pl. bővítették a tanítandó tárgyak körét.)

1973-ban oktatási törvény rendelkezett a nyolcosztályos oktatás általános bevezetéséről. A kísérleti oktatás az 1981/82-es tanévben indult el 200 iskolában. A következő tanévben már közel háromezer oktatási intézményben tanítottak az új forma szerint. Az alapoktatás, amely a nyolcosztályos (5 év+3év) iskolarendszert foglalja magába, a 6-14 éves korú gyermekek kötelező oktatására vonatkozik. A diákok az első öt év elvégzését követően általános iskolai bizonyítványt, majd a további három esztendő tanulmányainak befejezése után pedig középiskolai „diplomat” kaptak. Az ötödik osztály elvégzése után szakiskolákba is lehetett menni. Az 1997/98-as tanévtől kezdve azonban országsszerte kötelező lett a nyolcosztályos képzés.

1997-ben az államcsínyt követően ugyanis a katonai vezetés egy listát adott át a kormánynak, melyben az egyik legfeltűnőbb követelés az volt, hogy az állami isko-

lákban az addig ötosztályos rendszert mindenhol alakítsák át (bővítsék) nyolcosztályosra. (Megjegyzem, a hadsereg tisztikara – volt – a köztársasági eszmék egyik legelszántabb védelmezője.) Ezzel a követeléssel egyrészt eleget kívántak tenni az uniós csatlakozás feltételeinek, másrészt azt kívánták megakadályozni, hogy a szülők gyermekeiket az ötödik osztály elvégzése után tömegesen a muzulmán előimádkozók és prédikátorok képzését szolgáló hároméves iskolába adják. Ezek az iskolák elsősorban a szegényebb családok között szereztek népszerűséget, mivel ingyenesek voltak, és megbízhatóan készítették fel a gyerekeket a vallásos életre. Akik innen kikerültek, természetesen különféle típusú középiskolába, akár imámképzőbe is mehettek, aztán később egyetemeken is folytathatták tanulmányaikat. (A katonák tehát a középiskolába terelték az imámképzést, valamint ott is koedukálttá tették az oktatást.) Ugyanakkor megszigorították a felsőoktatásba jelentkezés feltételeit, azután már az imam-hatip középiskolákban végzett diákok csak a teológián folytathatták tanulmányaikat, ill., ha mégis egyetemen akartak tanulni, akkor nekik ehhez külön világi tanulmányokat kellett folytatni. 2004-ben próbálták egyszerűsíteni az eljárást, azonban a köztársasági elnök megvétózta a törvényt. Ezt követően jelentősen csökkent az imam-hatip iskolák népszerűsége, hiszen a fiatalok komoly elhelyezkedési gondoknak néztek elébe. 2007-ben ezen azonban változtattak: az imam-hatip iskolákból, valamint bármelyik szakközépiskolából közvetlenül lehet az egyetemekre jelentkezni.

TANTÁRGYAK

A nemzeti oktatási programban már a húszas évek első felében megfogalmazták: a hazának minden török gyermek számára biztosítania kell a feltételeket a tudás megszerzéséhez, a siker (előremenetel) eléréséhez, a megszokott viselkedési formák legyőzéséhez, a megfelelő erkölcsi neveléshez. Továbbá minden török gyermeknek biztosítani kell, hogy képességeinek megfelelően készülhessen fel az életre és a magasabb tanulmányokra.

A köztársaság korai időszakában a fiatal hatalom figyelemmel volt az átrendezésre. A történelem, a földrajz, a török nyelv és a honismeret oktatása mellett a vallásban is megmaradt a tanított tantárgyak között, mert ahogy fogalmaztak, esélyt akartak adni a vallás lényegének a megismerésére, a nyugati gondolatok óhajtására, téves nézetek elpusztítására. Úgy gondolták, az iszlám vallás ismerete és az iszlám nagyjainak megszerettetése serkentőleg hat a gondolkodásra. A vallásoktatás hol kevesebb, hol magasabb óraszámban, de mindenkor megmaradt. Azonban a legfontosabbnak azt tartották, hogy az életre készítsék fel a gyerekeket.

A sokat idézett Akyüz munkájában közli az 1981/82-es tanévre vonatkozó ötosztályos alapfokú iskola tantárgyait. Az első ciklusban (1-3 osztály) a következők szerepeltek: életvitel (5), matematika (5), török nyelv (10), ének (1), gyakorlati foglalkozás (elsősegélynyújtás, ifjúsági ismeretek, közlekedési ismeretek, tisztasági ismeretek

stb. (2), rajz és kézművesség (1), testnevelés (1). A második ciklusban (4-5. osztály) pedig matematika (4), török nyelv (6), ének (1), gyakorlati foglalkozás (2), rajz és kézművesség (2), testnevelés (1), természettudomány (4), társadalmi ismeretek (3), erkölcsi ismeretek (1), vallási ismeretek (2).¹⁸

A TÖRÖK ISKOLARENDSZER 1997-TŐL 2012 SZEPTEMBERÉIG

A fogalmaink szerinti közoktatás a jelzett időszakban a következők szerint működött: minden alapfokú iskolához kapcsolódott/kapcsolódik óvoda, az ún. *vagy anne* okulu. A gyermekek 5 éves korban – egész pontosan, ha betöltötték a 65. hónapot –, lépnek az óvodába, majd egy év után az általános iskola első osztályába. (Ez így is maradt.) Az általános iskola öt osztálya két ciklusra oszlott, de szoros egységet képezett, azaz, 3+2-es rendszerben volt. Az ötödik osztály elvégzése után, ugyanabban az iskolában maradva, a gyerekek átléptek a háromosztályos középiskolába, amit 14-15 éves korukra fejezhetek be (5 év+3 év). Itt elágazott az útjuk. Voltak, akik a 3 osztályos gimnáziumban (*lise*) tanultak tovább, s voltak, akik szakmát adó szakközépiskolában folytatták tanulmányaikat, ezek közé tartozott a vallási iskola is. Tehát a rendszer 5+3+3-as volt. A gimnázium és a szakközépiskola elvégzése után diákok, a felvételi eljárást követően, egyetemen folytathatták tanulmányaikat.

AZ ÚJ OKTATÁSI TÖRVÉNY

„Abová a fej tart, oda megy a láb is.”

(Török közmondás)

2012 kora tavaszán a nemzetgyűlés nagy többséggel (295:91) elfogadta a közoktatás reformját. Az esemény régen nem látott tüntetéssorozatot váltott ki Törökország-szerte. Tanárok, szülők, diákok vonultak az utcára, s hol szenvedélyesen, hol kevésbé indulatosan követelték a törvény visszavonását. S nem csak az utcán csaptak magásra az indulatok, a különböző televíziós csatornák hírműsorai is rendszeresen beszámoltak arról, hogyan verekedtek kormánypárti és ellenzéki képviselők a parlamentben. Természetesen sem az ellenzék, sem az utcai megmozdulások nem tudták megakadályozni a jogszabály elfogadását, hiszen a kormánypárt (az AKP, az Igazság és Fejlődés Pártja) komoly, kétharmados többséggel rendelkezett, s ráadásul egyszerű többséggel megszavazható törvényről volt szó. (A vallási konzervatívok és a szekularizáció hívei között mindig is kemény küzdelmek folytak/folynak az oktatás kérdéseiről.)

Az új törvény értelmében az általános iskola négyosztályos lett, és négyosztályos lett a középiskola és a gimnázium is. Tehát bevezették a 4+4+4-es rendszert. Felléptek a koedukált oktatás ellen is.

A törvény az 1997 előtti (sőt egyesek szerint a még korábbi állapotokat) állította vissza. A diákok már 10 éves koruktól, tehát a negyedik osztály elvégzését követően tanulhatnak az úgynevezett imam-hatip fiúiskolákban, ahol államilag fizetett muzulmán hitszónokokká képezik őket. A törvény életbe lépésének esztendejében Törökországban kb. 540 imam-hatip iskola működött (2012), s a középiskolásoknak akkor csak töredékét (egyes adatok szerint a 4,2 millió középiskolásból kb. 100 ezer tanulót) fogadta be. A törvény ellenzői attól tartottak, hogy a jogszabály gyakorlatba lépését követően megsokszorozódik az ott tanulók száma, mondván, a szülők szívesebben adják majd gyermekeiket a biztosan jövedelmező vallási pályára, mint a rosszul fizető munkahelyekre felkészítő szakiskolákba.

A jelenlegi miniszterelnök szerint a bevezetett törvény kedvezett az embereknek, hiszen nincs kényszerítés, a szabad iskolaválasztás joga mindenkinek biztosított. Az új rendszer pedig kielégíti azon családoknak az igényeit is, akik ragaszkodnak a hagyományokhoz, valamint több és mélyebb vallásos oktatást, nevelést akarnak gyermekeiknek. A kormánypárt politikai programjának egyik sokat hangoztatott eleme, hogy vallásos ifjúságot kell nevelni Törökországban. (A miniszterelnök maga és pártjának, kormányának szinte valamennyi vezetője ilyen imámképzőt végzett. Ugyancsak 2012-re vonatkozik e megjegyzés.)

A török oktatás valóban rászorul a reformra – mondták akkoriban az érintettek, de elsősorban azért, mert a tanulók teljesítményei messze elmarad a szükségestől. (Az osztályok a magas gyermeklétszám miatt zsúfoltak voltak, akadtak negyven feletti osztálylétszámok is. A tanítókat, tanárokat nagyon leterhelték, az általános iskolákban a fizetések alacsonyok maradtak. Kevesellték a közoktatásnak juttatott pénzt is.) Különösen az ország elmaradottabb, keleti vidékén nagy a lemaradás. (Ott a legmagasabb az analfabetizmus, különösen a nők körében. Az 1980-as években a nők közel 40%-a írástudatlan volt. Jelenleg is különböző programok működnek az analfabetizmus felszámolására. Hozzá kell tenni, ennek az állapotnak a fennmaradásában a keleti vidékek tradíciói –a nők társadalmi szerepének megítélése; szegény, ha a lány iskolába jár stb. – is közrejátszanak.) Kelet-Törökországban az oktatás színvonalát az is rontja, hogy az ott élő kurdok török nyelvtudása változó, kurd nyelvű általános iskolai oktatás pedig 2012-ben még nem volt.

2012 tavaszán szerepelt a hírekben, hogy szeptembertől a kurd területeken fakultatív tárgyként lehetővé teszik a kurd nyelv oktatását az iskolákban. Erről a kérdésről még néhány gondolat: az 1982-ben elfogadott török alkotmány csak a török nyelvű oktatást engedélyezi. 2000 óta egyre több nyelvi jogot kapnak a kisebbségek, bár a törökön kívül más oktatási nyelvet továbbra sem engedélyeznek. Fizetős magánnyelviskolák működhetnek, de azok látogatottsága alacsony, ill. különböző okokra hivatkozva bezárták azokat. Tapasztalatom szerint a kurd fiatalok egymást között az anyanyelvüket használják.

Különböző jogi szervezetek attól is tartottak, hogy a vallásos oktatás beindítása a gyermekházasságok számának gyors emelkedését hozza. (Ezzel kapcsolatos félelmek miatt egyes televíziós csatornák már 2012 májusától rendkívül szép, fájdalmas

és megrázó kisfilmlet – reklámfilmlet – vetítettek, így tiltakoztak a gyermekházasságok ellen.)

Az oktatás színvonalának alakulását (csökkenését) a jövőben nyilván az is erőteljesen befolyásolja majd, hogy a szülők 14 éves kor helyett már 10-11 éves kortól szakképző iskolákba küldhetik a gyerekeiket. Ugyancsak a korai pályaválasztásban sokan (ellenzéki politikusok, pedagógusok) a törvény életbelépését követően azt is vizionálták, hogy az új rendszer áttörhetetlen gátat emel a szegénycsaládokból származó fiatalok felemelkedése előtt, hiszen – mondták, az új rendszerben a negyedik osztály befejezését követően a szülők pályaválasztásra kényszeríthetik a gyermekeket, pontosabban pályát választhatnak gyermekeiknek. (Komoly félelme volt a pedagógusoknak, hogy a szülők ezt meg is teszik.) De nemcsak a gyermekkor elvesztésétől, az oktatás színvonalának további romlásától tartottak, hanem – és emiatt a gazdaság képviselői emeltek szót – a munkaerő-színvonal hanyatlásától is. (A gazdaság képviselőinek tiltakozását a népakaratra való hivatkozással visszautasították.)

Ugyancsak változás volt a megelőző évekhez képest, hogy törvénymódosításokkal – bár még nem kötelező formában – visszaállították a vallásoktatást a felső tagozaton és a középiskolákban.

Mit hoz a jövő? – kérdeztem. Majd a gyakorlat eldönti – válaszolták a megkérdezettek. Egy biztos: a vallásos életre utaló kendő és öltözékek viselete a nők körében gomba módra terjed(t). *„Az egyetemekre a mai napig nem engednek be fejkendőslányokat”* – olvasható a 2007-ben N. Rózsa Erzsébettel készült interjúbán. Ez mára már nem igaz. A fejkendőslők, a „beöltözöttek” ott vannak az élet minden területén, az egyetemek padsoraiban, minden rendű és rangú állami oktatási intézmény katedráján. Az állami egyetemeken pedig sorra alapítják a vallástudományi karokat.

S még egy nagy változás. Eddig a tankönyvek második vagy harmadik oldalán a köztársaság alapítójának fényképe volt látható, és az adott tantárgyhoz kötődő „üzenete” volt olvasható. Az újonnan nyomtatott tankönyvekből ezek már kimaradtak. Ám addig, amíg nagyobb változás, látványosabb fordulat nem lesz, minden kisiskolás lelkesen fújja: *„Ó, nagy Atatürk, az úton, amit megnyitottál, a cél felé, amit megmutattál, tévovázás nélkül baladunk! Mily boldogság törököknek lenni!”*¹⁹

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Akyüz, Yahya (2011): *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000 – M. S. 2011*. Pegem Akademi, Ankara.
- Çağdaş Düşüncenin Işığında. Atatürk. Yayın hakkı: Dr. Nejat F. Eszacıbaşı Vakfı, 1983. (tanulmánykötet)
- Atatürk Yolu*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara, 1987. (tanulmánykötet)
- Çolak, Melek (2004): *Cumhuriyetin kuruluş yıllarında türk eğitim yaşamında Macar eğitimcilerin yeri*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt: XX, Sayı: 58'den ayrı basım. „K.G Saur Verlag München – Turkish Biographical Archive (TBA). „ABC – Clio Library”
- Erödi Béla: Nevelés- és tanügy a törököknél. *Vasárnapi Újság*, Pest, 1870. december 18. 654-655.
- Erkun, Vecdet (2004): Magyarországról és a magyarokról. Visszaemlékezés. Részletek. Fordította: Tasnádi Edit. (Eredeti címe: Budapesttől Ankaráig. Budapest, 2004.) *Magyar Tudomány*, 2011. április. 425-435. (Lelőhely: Internet)
- Flesch István (2007): *A Török Köztársaság története*. Corvina Tudástár. Budapest.
- Flesch István (2010): *Az isztambuli menedék. Törökország a vészorszakban* Corvina Kiadó, Budapest.
- Gentizon, Paul (2001): *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. Istanbul, Bilgi Yayınevi
- Rásonyi László: Törökország: Az alsófokú oktatás mai állapota. *Köznevelés*. 1948. 4. sz. 61-63.
- Rossi, Ettore: Venticinque anni di rivoluzione dell'alfabeto e venti di riforma linguistica in Turchia. *Oriente Moderno*. 1953. január. 1. sz. 378-384.
- Tan, Niyazi (2008): *Tüm yönleriyle Atatürk*. Öğrencilere Kaynak Kitap. Özyürek Yayınevi, Istanbul, Európának szüksége van Törökországra. – Beszélgetés N. Rózsa Erzsébettel, A Magyar Külügyi Intézet tudományos főmunkatársával. *Európai Tükör*. (A Külügyminisztérium folyóirata) 2007. 6. sz. 3-9.
- Nyelv és Tudomány*. (Ismeretterjesztő hírportál) A török nyelvpolitika következményei. 2011. szeptember 20. Lelőhely: Internet.

JEGYZETEK

- ¹ A fejezet Flesch István: *A Török Köztársaság története* c. munkája 1. és 2. fejezete nyomán íródott.
- ² Nevelés- és tanügy a törököknél. *Vasárnapi Újság*, Pest, 1870, december 18. 654-655.
- ³ Akyüz, 268. Yahya Akyüz 1941-ben született a Canakkelehoz közeli Hamdibey városban. A gimnáziumot Isztambulban végezte (1959), diplomát az Ankarai Egyetem Politikatudományi Fakultásán szerzett (1963). Doktori fokozatát Franciaországban szerezte 1967-ben. Egy évvel később az Ankarai Egyetem oktatója. Vendégtanár volt a floridai Orlandóban és a Tokióban. Yahya Akyüz professzor egész tudományos működése során a török oktatás történetét kutatta. E témában megszámlálhatatlan publikációja született.
- ⁴ A török nyelv egy változata, amelyet az Oszmán Birodalomban használtak az adminisztráció és az irodalom nyelveként. Perzsa és arab szavakat és nyelvtani elemeket tartalmazott. A perzsa-arab írásrendszer egy változatát használták. Csak a felső rétegek ismerték, a beszélt nyelv a török maradt.
- ⁵ Çolak, 238.
- ⁶ Akyüz, 347.
- ⁷ Akyüz, 347.
- ⁸ *papírológia*: az ókori papiruszokon vagy egyéb felületeken fennmaradt emlékek elemzésével foglalkozó történeti segédtudomány. (Idegen szavak gyűjteménye)
- ⁹ Flesch István nyomán.
- ¹⁰ Kovács Nándor Erik: 75 éves az ankarai egyetem Hungarológiai Tanszéke. *Magyar Tudomány*. A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. 2011. október, 1213.
- ¹¹ Çolak, 238-239.
- ¹² Rossi, 378.
- ¹³ Akyüz, 346.
- ¹⁴ Akyüz, 342.
- ¹⁵ Tasnádi Edit nyomán
- ¹⁶ Flesch: *A Török Köztársaság története*. 63.
- ¹⁷ Uo. 41.
- ¹⁸ Akyüz, 350.
- ¹⁹ Akyüz, 347.